

Glagoljaško pjevanje u sjevernoj Dalmaciji

(Pregled razvoja)

Tradicionalno glagoljaško pjevanje Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka, Istre i Dalmacije, pučko liturgijsko i paraliturgijsko pjevanje, u kojem pored svećenika i pojedinih darovitijih pjevača laika sudjeluju također i prisutni vjernici — puk, privlači pažnju domaćih i stranih muzikologa već više od pola stoljeća. Dosad objavljeni radovi postavljali su pretežno samo opće smjernice za istraživanje, ili su to bile uglavnom samo analitične radnje i informativni prikazi o nalazima, notnim i magnetofonskim snimcima takva pjevanja iz pojedinih lokaliteta. Sakupilo se, međutim, mnogo građe u notnim zapisima, a još više u magnetofonskim snimcima. Najveću zbirku notnih zapisa i magnetofonskih snimaka posjeduje Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« u Zagrebu. Brojne zapise i snimke čuva Institut za narodnu umjetnost u Zagrebu, dok samo snimke Institut za historijske i ekonomske nauke JAZU (Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti) u Zadru.

Danas se ne zna za notne zapise s potpisanim tekstom u glagoljici, osim vrlo rijetkih izuzetaka. Glagoljicom pisane fragmente pjevanih dijelova mise čiji su napjevi nastali sredinom XV. stoljeća prema latinskim koralnim melodijama češkog izvora objavio je Josef Vajs.¹ Dva napjeva za dva osmeračka dvostihia iz starohrvatskog prikazanja »Muka Spasitelja našega«, zapisana u papirnom kodeksu iz 1556. godine, prikazao je Milovan Gavazzi.² Znakove iznad teksta u Kijevskim listićima protumačio je Erwin Koschmieder kao znakove ekfonetske notacije.³

Pošto je Vajs godine 1910. pri obradi čeških fragmenata napisao da su mu kao zapisani napjevi za crkvenoslavenske liturgijske tekstove zapadnog obreda »ein novum und meines Wissens ein unicum in der glagolitischen Literatur« (n. dj., 430), to se stanje — osim navedenih izuzetaka — nije promijenilo do naših dana. Vinko Žganec je 1962. god. utvrdio da od melodija hrvatskog glagoljaškog pjevanja »... nije ništa zapisano u starini. Nemamo glagoljaških kodeksa, nemamo ni zapisa u običnom notnom pismu, a do početka ovoga stoljeća nije bilo ni pokušaja, da se te melodije zapisuju«. Nakon istraživanja po različitim knjižnicama i arhivima u Dalmaciji Albe Vidaković se 1963. god. u svom izvještaju o istraživanju srednjovjekovnih neumatskih glazbenih rukopisa na otoku Krku posebno osvrnuo na činjenicu da u starim hrvatskim liturgijskim glagoljskim rukopisima nema nikakve glazbene notacije sve do pojave tiskanih izdanja.⁵

Glagoljicom štampane liturgijske knjige od XVII. do početka XX. stoljeća donose oficijelne

napjeve gregorijanskog korala. Ti se napjevi redovito nimalo ne mijenjaju zbog crkvenoslavenskog teksta koji su služili kao predložak napjevnim tekstom koji su služili kao predložak napjevima sa crkvenoslavenskim tekstom štampanim glagoljicom — na što je već 1909. upozorio J. Vajs.⁴

U takvu posvemašnjem nedostatku pisanih spomenika, tj. izvornih notnih zapisa glagoljaškog pjevanja iz proteklih stoljeća, mogu samo na osnovu različitih drugih podataka pokušati da pokažem kakve su mogle biti smjernice razvoja u starijim razdobljima prije XIX. stoljeća. U nastojanju da se približim takvim starijim oblicima glagoljaškog pjevanja, istražio sam od 1958. do 1964. starije oblike živog pučkog tradicionalnog liturgijskog i paraliturgijskog pjevanja po seoskim crkvama zadarske nadbiskupije.

O tradicionalnom pučkom glagoljaškom pjevanju sa cijelog područja sjeverne Dalmacije kao jedne cjeline nije bilo dosad nikakvih objavljenih radova. To se područje nije uzimalo toliko u obzir koliko sjeverniji otok Krk i Hrvatsko primorje, područja poznatih glagoljaških biskupija krčke i senjske. Međutim, s muzikološkog i pogotovo s etnomuzikološkog stanovišta danas se pokazuje kao vrlo zanimljivo područje sjeverne Dalmacije, područje koje najvećim dijelom zahvaća zadarska nadbiskupija. Ona, kao ni šibenska biskupija, potkraj XIX. i u početku XX. stoljeća nije izričito odredbom službeno provela restauraciju crkvenog jezika u liturgijskom pjevanju kao što su to učinile senjska (1894) i krčka (1901) biskupija. Tako su se na teritoriju zadarske nadbiskupije mogli držati mnogi liturgijski tekstovi štampani latinicom na živom narodnom jeziku s ponekim arhazimima, na tzv. ščavetu. Sačuvani stariji tekstovi zaštitili su i starije napjeve od različitih promjena što bi ih mogao prouzrokovati nanovo uvedeni crkvenoslavenski tekst.

U toku borbi za održanje slavenskog bogoslužja zapadnog obreda potkraj prošlog i početkom našeg stoljeća tadašnja se nastojanja za općom reformom pjevanja u katoličkoj crkvi nisu mogla razviti na zadarskom području. Manji su pokušaji bili vezani samo na grad Zadar. Pjevanje u zadarskoj katedrali razvijalo se u početku ovog stoljeća većim dijelom prema uzorima iz susjedne Italije, naročito Venecije. Starinsko zadarsko tradicionalno katedralno liturgijsko pjevanje samo se još ponekad upotrebljavalo. Reformistička nastojanja hrvatskih Cecilijanaca iz Zagreba, proizašla iz potpuno drugačijih prilika od onih u Dalmaciji, ostala su sve do propasti Austro-Ugarske gotovo posve nezapažena na području zadarske nadbiskupije. Donekle su bila djelotvorna samo u gradu Zadru i to u samostanu franjevac trećoredaca — glagoljaša i franjevac reda Male braće.

* Ovaj je referat sastavljen kao opširniji sažetak autorove knjige *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, koja je izašla u Zadru potkraj 1973. godine.

U vrijeme između dva rata po selima zadarskog područja nisu provedene znatnije reforme crkvenog pjevanja osim u nekoliko mjesta gdje su službovali svećenici jače glazbene naobrazbe, koji su smatrali svojom dužnošću da postojeće seosko crkveno pjevanje unaprijede. U takvim prilikama moglo se dobro sačuvati lokalno tradicionalno crkveno pjevanje sa snažnim utjecajima lokalnih oblika svjetovnog narodnog pjevanja.

Služim se terminom »glagoljaško pjevanje« premda je pred 7. III. 1965. — kada su stupile na snagu nove odredbe II. vatikanskog koncila o živim nacionalnim jezicima kao liturgijskim jezicima — na području zadarske nadbiskupije pored

nicima. Zbog toga držim da je »glagoljaško pjevanje« vrlo pogodan termin, jer upozorava na jednu zaista posebnu granu što je niknula iz zajedničkog izvora starog slavenskog liturgijskog pjevanja kojemu su osnove dali solunska braća Ćiril i Metodije. Ta se grana razvijala u specifičnim prilikama i neprilikama hrvatskih glagoljaša i razvila se u slavensko, hrvatsko pučko liturgijsko i paraliturgijsko pjevanje zapadnog obreda.

Stoga, zbog svih navedenih razloga, terminom »glagoljaško pjevanje« označujem u ovom radu sve ono pučko pjevanje (kolektivno i pojedinačno) što je u svojim počecima proizašlo iz liturgijskog pjevanja na staroslavenskom jeziku i crkvenosla-

Referent dr. Jerko Bezić

župa što su pjevale Ordinarium missae crkvenoslavenskim jezikom bilo samo nešto manje onih što su ga pjevale prema svojoj lokalnoj tradiciji živim hrvatskim jezikom s ponekim arhaizmima.

Svjestan sam činjenice da termin »glagoljaško pjevanje« u svojoj jednostavnosti prikriva netočnost u pogledu liturgijskog jezika i starosti nekih napjeva. U notnim zapisima i drugim objavljenim podacima kao i u živom pučkom pjevanju na širem terenu od Kvarnera do srednje Dalmacije pored crkvenoslavenskog jezika češće susrećemo živi hrvatski jezik kao liturgijski jezik. U sklopu ovog pjevanja nalazimo i prave pučke napjeve očito novijeg datuma. Njima, naravski, nikako ne pripada oznaka »glagoljaški« u onom smislu koji bi ukazivao na daleku prošlost, na glagoljaše srednjega vijeka. Uza sve to uvjeren sam da je »glagoljaško pjevanje« ipak bolji termin nego »staroslavenski koral«. U svijetu se pod nazivom »staroslavensko crkveno pjevanje« ili »crkvenostaroslavensko pjevanje« u prvom redu podrazumijeva liturgijsko pjevanje istočnog obreda, rusko, bugarsko i srpsko, s njegovim relativno brojnim pisanim spome-

venskom hrvatske redakcije, postepeno se u toku razvoja oblikovalo u liturgijsko pjevanje zapadnog obreda pretežno na živom hrvatskom jeziku, a u napjevima pored elemenata gregorijanskog korala usvojilo i karakteristike svjetovnog vokalnog glazbenog folkloru onih geografskih područja na kojima se razvijalo.

— * —

Za vrijeme od X. do sredine XIII. stoljeća raspoložemo samo sa dva izvora, dva zapisa koji nam kazuju da su Hrvati u XI. i XII. stoljeću pjevali crkvene pjesme na svom jeziku. Prvi zapis, koji u tom pogledu nije dovoljno jasan, potječe s početka XI. st. Drugi, jasniji i mnogo važniji, iz osmog je decenija XII. stoljeća.

Prvi je izvor odlomak iz Mletačke kronike đakona Ivana, tajnika dužda Petra II. Orseola. Kroničar piše da su u Osoru na otoku Cresu, pored Romana, dužda dočekali i stanovnici hrvatskih na-

selja iz okolice Osora, s otoka Cresa i Lošinja. Napjeve lauda nisu pjevali samo Romani nego i Hrvati. Iz samog teksta izvora ne saznajemo da li su Romani i Hrvati pjevali laude istim napjevom i istim tekstom, ili možda istim ili vrlo sličnim napjevom, a različitim tekstom.

Značajniji i jasniji je drugi izvor, odlomak iz životopisa pape Aleksandra III. što ga je napisao kardinal Boson. On je pratio papu na putu iz luke Vasto u današnjoj pokrajini Chieti do Venecije. Papa je 1177. god. putovao u Veneciju da se tamo sastane i sklopi mir s carem Fridrikom I. Barbarossom. Zbog nevremena morao je skrenuti prema dalmatinskim otocima i stigao u Zadar. U Zadru »... pošto mu je po rimskom običaju bio pripremljen bijeli konj, povedoše ga u povorci gradom uz pjevanje bezbrojnih lauda i kantika koje su gromko odjekivale u njihovu slavenskom (hrvatskom) jeziku...«. Izvor ne spominje ni latinski ni grčki jezik nego izričito veli da je to pjevanje bilo »in eorum sclavica lingua«.

Na prigovor talijanskih historičara da je dio životopisa koji govori o svečanoj papinoj povorci uz pratnju lauda i kantika na hrvatskom jeziku kasniji umetak i da stoga to nije autentičan izvor — potanje se osvrnuo i obrazloženo ga odbio Ante M. Strgačić u navednom djelu. Pokazao je da talijanski historičari nisu uzeli u obzir i rezultate francuskog istraživača starokršćanske povijesti Louisa Duchesnea. U djelu *Le Liber Pontificalis*, Paris 1892 (u II. svesku) Duchesne je utvrdio da se rukopis Nikole Rosellija iz XIV. stoljeća slaže s rukopisom kardinala Bosona, jer je Bosonov rukopis našao kao umetak fol. 233—271 kodeksa Riccardianus 228 u Vatikanskoj biblioteci. Francuski je istraživač pokazao da je odlomak koji u rukopisu iz XIV. stoljeća govori o zadarskim događajima g. 1177. identičan istom odlomku u rukopisu kardinala Bosona.

U IX. i početkom X. stoljeća Dalmacija je bila zemlja gdje su naporedo jedna uz drugu živjele bizantska i franačko-rimska kultura. Takva je zemlja bila pogodan teren za širenje slavenskog bogoslužja, liturgije koja je prema zamisli Solunske braće imala i značenje izvjesnog kompromisa između istočnog i zapadnog tipa liturgije. O takvu kompromisu svjedoče glagoljski rukopisi X. — XII. stoljeća, Kijevski listići, Bečki listići i Praški odlomci.

Iz historijskih izvora o glagoljaštvu u X. i XI. stoljeću proizlazi da su se glagoljaši — učenici učenika Solunske braće — najprije pojavili na području bizantske Dalmacije i to početkom X. stoljeća. Bizantski dalmatinski gradovi Split, Zadar, Rab, Osor i Krk bili su pod neprekidnom jurisdikcijom carigradskog patrijarha od godine 732. do 923. Istočna je crkva dozvoljavala upotrebu narodnog jezika u bogoslužju. Zbog toga su biskupi spomenutih gradova mogli dopustiti slavenski liturgijski jezik na teritoriju svojih biskupija.

Kad su ti gradovi 923. god. došli pod vrhovnu crkvenu vlast rimskog pape i kad se na području biskupija tih gradova razvilo bogoslužje na slavenskom jeziku, papa Ivan X. traži od biskupa dalmatinskih gradova da dokuju tu pojavu. Prvi splitski sabor 925. god. ne udovoljava potpuno papinu zahtjevu i ostavlja mogućnost za dalje postojanje glagoljaštva. Nasljednici Ivana X. ne zanimaju se nimalo za slavensko bogoslužje. Ono i dalje postoji i širi se.

Za razvoj glagoljaštva je opasnija druga zabrana koju donosi reformistički splitski sabor

1060. god. Zabrana slavenskog liturgijskog jezika javlja se sad uz propise koji isključuju uplitanje svjetovnjaka u izbor, postavljanje i posvećenje biskupa (1. i 4. zaključak u pismu pape Aleksandra II.), uz zabranu ženidbe među srođnicima do četvrtog koljena (6. zaključak), a i uz zabranu svećeničke ženidbe (2. z.), nošenja brade i duge kose (3. z.), što je u Istočnoj crkvi dozvoljeno.

U bizantskoj Dalmaciji i u Kraljevini Hrvatskoj ima pristaša reforme koji odlučno provode u život zaključke splitskog reformističkog sabora. Ali reforma izaziva i jak otpor ne samo u hrvatskoj državi nego i u bizantskim gradovima. Krk i Osor prilaze redovima pristaša protureformnog pape. Na području krčke i osorske biskupije ne važe zaključci splitskog reformističkog sabora i glagoljaštvo se u tim krajevima može slobodno dalje razvijati. Reformisti su uspjeli u Splitu i Trogiru kao i na teritoriju hrvatske države. Iz sačuvanih dokumenata Nada Klaić ne može utvrditi što se u to vrijeme događalo u Zadru, međutim činjenica da je kardinal Boson g. 1177. u Zadru čuo laude i kantike na hrvatskom jeziku mogla bi upućivati na to da se možda i Zadar priključio Krku i Osoru.

Pored utjecaja bizantskog liturgijskog pjevanja na glagoljaško pjevanje na zadarskom području i Kvarnerskim otocima moglo je u drugoj polovici XII. i u XIII. stoljeću utjecati i liturgijsko pjevanje i tadašnje crkveno pjesništvo u benediktinskim samostanima latinskog liturgijskog jezika na tom geografskom području. Benediktinci u Dalmaciji i Kvarnerskom zaljevu s dvije su strane mogli biti značajni za razvoj glagoljaškog pjevanja. S jedne strane znamo za redovnike glagoljaše koji su od druge polovine XI. stoljeća dalje postepeno prihvaćali pravila sv. Benedikta. S druge strane poznajemo sačuvane spomenike zadarske beneventanske glazbene tradicije tog vremena¹⁰ koji nam mogu nešto kazati o tome kakvo su liturgijsko pjevanje mogli primiti redovnici glagoljaši od benediktinaca latinskog liturgijskog jezika.

Opravdano se pretpostavlja da je među učenicima Solunske braće bilo i redovnika. Redovnike slavenskog liturgijskog jezika spominje i čuveni 10. zaključak splitskog crkvenog sabora godine 925. Prema čitanju (i dopuni) Franje Račkoga — »poterit tamen in clericatu et monachatu Deo deservire« (Documenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, str. 192) — klericima i redovnicima čak i nije bilo zabranjeno služiti se slavenskim jezikom u bogoslužju. Ako je Račkijeva dopuna teksta 10. zaključka neopravdana, još nam uvijek preostaju drugi posve pouzdani dokazi da je među benediktincima Dalmacije i Kvarnerskih otoka bilo i glagoljaša¹¹. Kao pouzdani neposredni dokazi posebno se ističu Bašćanska ploča (oko 1100.) i papina dozvola benediktincima iz Omišlja na otoku Krku (1252.) da mogu slobodno glagoljati kao što su to činili njihovi predšasnici.

Od druge polovice XI. stoljeća dalje provodi se i u Dalmaciji reforma benediktinskog reda. Od svih tadašnjih redovničkih organizacija pape i crkveni sabori traže da prihvate pravila (regulu) sv. Benedikta. Tako su je postepeno morali prihvatiti i redovnici glagoljaši. Prihvaćajući pravila benediktinskog reda nisu morali mnogo mijenjati oblike svog dotadašnjeg bogoslužja. Istočni elementi u slavenskom bogoslužju dalmatinskih glagoljaša nisu bili toliki da bi ih splitski sabori 925. i 1060. posebno spominjali i zabranili. Tekst zaključaka tih sabora ustaje samo protiv slavenskog liturgij-

skog jezika, ne protiv oblika obreda. Stoga mogu pretpostavljati da su redovnici glagoljaši možda mogli ponešto i sačuvati od liturgijskih napjeva što su ih primili od učenika Solunske braće. Na pitanje kako se prihvatanje novih napjeva odvijalo i da li su novi napjevi reformiranih benediktinaca sredinom XIII. stoljeća posve istisnuli stare napjeve redovnika glagoljaša — ne mogu ništa odgovoriti, jer nemam nikakvih neposrednih izvora na koje bi se mogao pozvati.

Potrebno je ukazati i na treću grupu liturgijskih napjeva koji su od druge polovice XI. stoljeća dalje mogli utjecati na glagoljaško pjevanje: to je akvilejsko liturgijsko pjevanje. Pod crkvenu vlast akvilejskog patrijarhata dolaze krajem XI. stoljeća porečka i pulska biskupija, a potkraj XII. stoljeća sve istarske biskupije. Akvilejsko je liturgijsko pjevanje, stoga, moglo djelovati na glagoljaško pjevanje u Istri. Izvjestan utjecaj mogli bismo pretpostavljati i na glagoljaško pjevanje susjednog Hrvatskog primorja i Kvarnerskih otoka. U drugoj polovici XI. stoljeća akvilejski patrijarh pristaša je njemačkog cara Henrika IV. i protivnik pape Grgura VII. Zbog toga se u to vrijeme na području akvilejskog patrijarhata glagoljaško pjevanje moglo slobodno razvijati. — Na pitanje da li u današnjem (do 1965. g.) glagoljaškom pjevanju možemo pronaći poneke tragove akvilejskog liturgijskog pjevanja — ne mogu konkretno odgovoriti. Prikupljena građa nije još tako sređena da bi istraživaču omogućila dobar pregled materijala.

— 0 —

Osnove za življi razvoj glagoljaškog pjevanja, zaštićen od proganjanja, dala su dva reskripta pape Inocencija IV.

U prvome, g. 1248, papa rješava molbu senjskog biskupa Filipa. Podjeljuje mu dozvolu da se kao biskup prilagodi običaju svećenstva svoje biskupije i da poput njih obavlja bogoslužje na posebnom pismu i jeziku za koje kažu da potječe od sv. Jerolima, tj. da obavlja bogoslužje na crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije, zapisanom glagoljicom. Papa ističe načelo da je slovo podložno stvari, a ne stvar slovu. Zbog toga podjeljuje dozvolu biskupu Filipu da može glagoljati u krajevima gdje vlada taj običaj. Traži samo da se smisao teksta ne bi povrijedio zbog razlike u pismu i jeziku¹².

Poslije četiri godine (1252) opet i redovnici benediktinskog samostana sv. Nikole u Omišlju na otoku Krku — preko krčkog biskupa Fruktuoza — mole istog papu da im dopusti obavljati bogoslužje na slavenskom jeziku, a prema obredu rimske crkve — kako su to običavali činiti njihovi predšasnici. Omišaljski benediktinci u svojoj molbi kažu da su Slaveni, da se služe slavenskim pismom, a latinski da ne mogu naučiti. U svom reskriptu papa navodi njihovu molbu i ovlašćuje krčkog biskupa Fruktuoza da može udovoljiti toj molbi¹³.

Potanje sam naveo oba reskripta da bih upozorio kako je muzikolog Franz Zagiba krivo prikazao ta dva događaja¹⁴. Zagiba, naime, naglašava dvostranu upotrebu liturgijskih jezika slavenskog i latinskog. Prema Zagibinu izlaganju papa je odbio da pored latinskog glagoljaši mogu upotrebljavati i crkvenoslavenski kao liturgijski jezik. Naprotiv, u reskriptu krčkom biskupu Fruktuozu jasno piše da su omišaljski benediktinci Slaveni koji ne znaju latinski i obavljaju bogoslužje samo

slavenskim jezikom. U reskriptu senjskom biskupu Filipu također nema ni riječi o nekoj bilateralizaciji. Papa samo traži da se smisao latinskog teksta u slavenskom prijevodu ne smije ništa izmijeniti.

Krčka biskupija pripadala je sredinom XIII. stoljeća zadarskoj metropoliji. Pretpostavljam, stoga, da je za papinu indirektnu dozvolu omišaljskim benediktincima saznao i zadarski nadbiskup. Ne raspoložemo podacima o tome kako je primio tu vijest, ali ako sudimo po dosta brojnim sačuvanim vijestima o glagoljašima grada Zadra i njegove okolice iz XIV. i prve polovice XV. stoljeća, postaje nam očito da su spomenuti reskripti Inocencija IV. imali snažan i pozitivan odjek u zadarskoj nadbiskupiji. Ti glagoljaši su ugledni ljudi tadašnjeg društva, bilo da su građani grada Zadra, bilo da žive u njegovoj užoj ili široj okolini¹⁵. Bogati zadarski građani ostavljaju svoje posjede glagoljašima franjevcima-trećorecima koji se u prvoj polovici XV. st. javljaju u Zadru.

Za razvoj glagoljaškog pjevanja u sjevernoj Dalmaciji posebno je važna činjenica da u XV. stoljeću među članovima zadarskog katedralnog kaptola ima i glagoljaša. Taj podatak nalazimo u odredbama dijecezanskog sinoda, održanog u Zadru 1460. god. Sinod je ograničio glagoljanje u gradu Zadru na crkve sv. Donata i sv. Marije Velike i to u vrijeme oprosta i u misama za mrtve na dan pogreba pokojnika. Ali, ova odredba ne odnosi se na svećenike glagoljaše ako budu izabrani za članove kaptola¹⁶. Podatak je veoma važan jer su zadarski kanonici krajem XIV. i početkom XV. stoljeća morali biti dobro upućeni u tadašnje crkveno liturgijsko pjevanje. Zadarski nadbiskup Pietro Matafari odredio je 1393. »... da svaki prelat i kanonik koji ima biti primljen u rečenu crkvu (katedralu), pošto primi mirni posjed kanonikata ili prelature, mora i treba naučiti umijeće cantus firmusa u vrijeme od jedne godine, računajući unaprijed od dana primanja posjeda. Inače, ako ne bude upućen u vještinu cantus firmusa, neka nakon isteka godine dana bude odmah lišen prava na kanonikat i prebendu koju će dobiti... Isto tako, kako bi im se dala prilika da napreduju (u tom umijeću), neka se uzme sposoban učitelj pjevanja kojeg će kasnije potvrditi gospodin nadbiskup«¹⁷.

Za glagoljaško pjevanje u drugoj polovici XIV. stoljeća posebno su važni prvi zapisi tekstova nabožnih i paraliturgijskih pjesama u osmeračkim stihovima. U tzv. Pariškom glagoljskom kodeksu nalazimo paraliturgijsku pogrebnu pjesmu »Braće, brata sprovodimo«, u rimovanim osmeračkim dvostihovima. U danas (1964) sačuvanim oblicima napjeva te pjesme u sjevernoj Dalmaciji nalazimo jednu zajedničku osobinu, produženje četvrtog i naročito osmog sloga u svakom melodijskom retku. Isto produženje ima i napjev te pjesme u Blatu na otoku Korčuli, kao i na otoku Krku. Isti ritmički obrazac imaju kolede i druge stare obredne pjesme Hrvata Čakavaca. Međutim, o melodijskoj liniji te pjesme u XV. stolj. nemamo nikakvih podataka. — Simetrički osmerački stihovi ostali su karakteristični za glagoljaško pjevanje sve do današnjih dana.

Tridentinski koncil nije ništa odredio protiv glagoljanja. Crkvenoslavenski jezik već je u to vrijeme u primorskoj Hrvatskoj mrtav jezik. Zadarski nadbiskup Callini postigao je i dalje toleriranje čitanja, odnosno pjevanja poslanice i evanđelja na živom hrvatskom jeziku.

Prvi apostolski vizitator nakon Tridentinskog koncila nalazi da glagoljaši redovnici, franjevci-trećoreci u Zadru posjeduju tri glagoljska antifonara i graduala. S druge strane glagoljaši trećoreci na otočiću Galevcu nedaleko Zadra i glagoljaši benediktinci na Čokovcu na otoku Pašmanu ne služe se notama zapisanim napjevima. Svoje liturgijsko pjevanje čuvaju i prenose na mlađe pjevače samo usmenom predajom. Kad je usmena predaja postojala u uglednim samostanima, sigurno je postojala i među svjetovnim popovima glagoljašima koji nisu živjeli u gradu Zadru.

Isti vizitator bilježi da je 1579. god. u Silbi na istoimenom otoku sjeverne Dalmacije župnik glagoljaš poučavao 13 klerika. Početkom XVII. st. nema još znatnije razlike u školovanju svećenika glagoljaša i latinaša. Kad je sredinom XVII. st. otvoreno latinsko sjemenište u Zadru, gdje je predmet nastave bio i »Canto fermo«, započinju postepeno sve veće razlike u izobrazbi latinaša i glagoljaša, naročito u pogledu crkvenog liturgijskog pjevanja.

Nemamo podataka kako su glagoljaši sredinom XVII. st. primili napjeve rimskog koralna, objavljene u »Ritualu rimskom istomačenom slovinski...« od Bartola Kašića (Rim, 1640). Tekst Kašićeva prijevoda himne »Pange lingua« — »O jeziče« održao se u glagoljaškom pjevanju u sjevernoj Dalmaciji sve do XX. st., ali najčešće bez tragova koralne melodije.

U »Pištulama« Ivana Bandulavića (1. izdanje 1613. u Veneciji, više izdanja u XVII. i XVIII. st.) od 2. izdanja dalje štampani su tadašnjim živim hrvatskim jezikom liturgijski tekstovi stalnih dijelova mise Slave i Vjerujem — a u pjevanju tih tekstova su mogli sudjelovati i laici.

Samo jedan dokument iz XVIII. st. izravno govori o glagoljaškom pjevanju u to vrijeme. To je odlomak iz rukopisa s naslovom »Del Clero Illirico«. Napisao ga je između 1740. i 1742. Mate Karaman, tada osorski biskup, kasniji zadarski nadbiskup. U XVIII. glavi tog rukopisa daje veoma sažet i konkretan opis glagoljaškog pjevanja — koji u prijepodu glasi ovako: »Kad se (mladi) svećenik vrati u očinsku kuću, dodjeluje se na službu svojoj (župskoj) crkvi koja je jedna vrsta kanoničke (zborne) crkve. Sela — makar su i malena — imaju župnika kome su podređeni kapelani i obični popovi. Nedjeljom i u blagdane oni svečano pjevaju misu i kanonske ure (le Ore Canoniche), a u obične dane (giorni feriali) pjevaju mise na godišnjice (smrti župljana) kao i mise za pokojnike (na dan sprovoda). Pjevanje tih glagoljaša ne prati nikakav instrument. Ono je bez (stručne muzičke) izobrazbe, sastavljeno od izvjesnog jednostavnog i dirljivog (dirljivo svečanog) napjeva koji pobuđuje pobožnost. Zbor je brojan jer ga sastavljaju svećenici, klerici, učenici (dijaci) i mnogi drugi laici kojima nije teško naučiti molitve što se pjevaju u njihovu jeziku, niti im je teško prilagoditi glas pjevanju koje traži više pobožnosti negoli umijeća.«

Karaman najprije spominje mali zbor popova glagoljaša: župnika, kapelane i obične popove. Iz sačuvanih zapisnika vizitacije Karamanova nasljednika Zadrana Ivana Carsane (1777) vidi se da su obični popovi bili pomoćni svećenici. Veći dio tih svećenika stanovao je u kućama svojih roditelja ili najbliže rodbine. Sudjelovali su u zajedničkom recitiranju oficija i svaki dan služili misu — ako su bili u selu. Najčešće ih je izdržavala njihova rodbina. Zbog toga takve svećeničke za-

jednice nisu bile čvrste i ekonomski jake ustanove poput seoskih kaptola na otoku Krku.

U nastavku svog opisa Karaman kaže da spomenuta zajednica pjevača nedjeljom i blagdanom svečano pjeva misu i kanonske ure (službu, oficij). Važno je zapažanje da glagoljaši pjevaju sve dijelove mise koji se mogu pjevati. Kad taj podatak uspoređujem sa danas (1964) postojećim oblicima pjevane mise, pomišljam da se svečanost pjevanja i u Karamanovo vrijeme vjerojatno odražavala u otegnutijem i melizmatičnijem napjevu.

Manje svečano bilo je pjevanje na godišnjicu smrti i na dan sprovoda pokojnika. Uz ovaj podatak podsjećam da je glagoljanje u misi na sprovodu pokojnika u gradu Zadru bilo do u XIX. st. dopušteno; nisu ga ukidala ograničenja glagoljanja iz 1460., 1566. i 1594. godine.

Karaman upozorava da je glagoljaško pjevanje strogo vokalno i da od izvođača ne traži posebnu glazbenu izobrazbu. Naročito je važna zabilježba da se to pjevanje temeljilo na jednom osnovnom napjevu — što je u osnovi ostalo karakteristično i za glagoljaško pjevanje u XX. stoljeću.

Za novije glagoljaško pjevanje izuzetno je značajan Karamanov podatak da u pjevanju sudjeluje velik broj izvođača među kojima su i mnogi laici. Dok za XVII. st. nisam našao podatak koji bi govorio o sudjelovanju laika u liturgijskom pjevanju, za XVIII. stoljeće Karamanova je vijest veoma jasna i konkretna.

U glagoljaško paraliturgijsko pjevanje u sjevernoj Dalmaciji ušlo je i nekoliko pjesama iz »Cvita razlika mirisa duhovnoga...« franjevca Tome Babića (1. izdanje 1726. u Veneciji, kasnije još šest izdanja). Sve su pisane u simetričkim osmeračkim stihovima. Babićev komentar da se te pjesme mogu »pivati« ili »kantati« upućuju na zaključak da su u glagoljaško paraliturgijsko pjevanje uz tekstove Babićeva »Cvita« ušli i oblici svjetovne narodne vokalne glazbe sjeverne Dalmacije. »Pivajte«, naime, i danas (1964) označuje otegnute duge napjeve, »kantanje« kratke, izričito silabičke napjeve.

— * —

U vrijeme druge austrijske vladavine (1813—1918) u sjevernoj Dalmaciji nalazimo tri razdoblja razvoja glagoljaškog bogoslužja: 1. tiho ali opasno uzmicanje glagoljanja (od 4. decenija XIX. st. do glasovite okružnice »Grande munus« pape Lava XIII. g. 1880), 2. glasne i oštre borbe za glagoljaško bogoslužje (9. i 10. decenij XIX. st.), 3. oživljavanje glagoljaških župa i ustrajan otpor protiv popisa župa na latinske i glagoljaške (1. i 2. decenij XX. st.)

Od sredine pa do kraja XIX. st. u liturgijskom pjevanju sve više i sve aktivnije sudjeluju laici, pučki pjevači. Nekadašnji pomoćni popovi glagoljaši koji su pomagali župnicima i zajedno s laicima sudjelovali u liturgijskom i ostalom crkvenom pjevanju — ti karakteristični nedovoljno obrazovani glagoljaši (pored obrazovanih glagoljaša župnika!) — polagano nestaju u prvoj polovici XIX. st. Novim sistematskim obrazovanjem svećenstva u zadarskom »ilirskom« i zatim naročito u latinskom bogoslovnom sjemeništu oni nemaju više pomlatka i izumiru.

U vrijeme kad mnogi svećenici latinaju i u bačenijim selima pučke pjevače čvrsto veže živi

jezik s arhaizmima. Potkraj XIX. st. u vrijeme teških borbi za očuvanje glagoljanja nitko ne vodi računa o napjevima kojima pučki pjevači izvode liturgijske tekstove. Stoga se u XIX. st. nastavlja ulaženje elemenata svjetovne vokalne folklorne glazbe u glagoljaško pjevanje seoskih župa.

Nigdje nisam naišao na vijest da bi svećenici koji su napustili crkvenoslavenski i uveli latinski jezik napustili i pjevane mise u kojima su sudjelovali laici. Sve do sredine XX. st. seosko stanovništvo Dalmacije gotovo i nije poznavalo tzv. tihe mise (missa lecta), nego samo pjevane mise. Teško je i pomisliti da bi znatnim dijelom i nepismeno seosko pučanstvo naučilo pjevati latinskim jezikom; oni i dalje pjevaju svojim živim hrvatskim jezikom. Objavljeni liturgijski tekstovi potvrđuju takvo stanje. U Zadru je 1873. Mihovil Pavlinović, istaknuta ličnost narodnog preporoda u Dalmaciji, objavio svoj prijevod liturgijskih tekstova koji se pjevaju u toku crkvene godine. Drugo izdanje tog priručnika izišlo je u Zadru g. 1894. s karakterističnim naslovom »Molitve za puk što se pivaju preko svete mise po župama Dalmacije prevedene iz rimskog misala«. Treće izdanje je objavljeno 1913. — Oznaku »Molitve što se pivaju« smatram veoma karakterističnom. To nisu »pisme« kao Babičevi paraliturgijski »verši«, to su pravi liturgijski tekstovi što se pjevaju tako da pjevači vode računa o sadržaju teksta i o položaju riječi u rečenici. — Pjevanje na živom narodnom jeziku imalo je oslonac i u novim izdanjima »Pištula i evanđelja« u XIX. st.

S druge strane postepena sve veća pismenost stanovništva otoka i uskog obalnog pojasa sjeverne Dalmacije olakšava sudjelovanje u pjevanju službi (Oficija — Časoslova). Potkraj XIX. st. glavni izvođači Oficija (službi) postaju laici. Vespere i matutine pjevaju iz »Hrvatskog Bogoslužbenika« (1. izd. 1882. u Zadru). Svećenik samo predvodi njihovo pjevanje. Pjevanje brojnih psalama ojačalo je u glagoljaškom pjevanju osobine koralnog pjevanja prema psalmodijskim tonusima, prilagođenim sposobnostima pjevača laika i u priličnoj mjeri usklađeni s osnovnim osobinama svjetovnog narodnog pjevanja u sjevernoj Dalmaciji. Najčešće se javljaju nešto preoblikovani 5. i 7. psalmodijski tonusi. — U vrijeme kad Sacra Congregatio Rituum iz Rima strogo traži da iz mise i službi (oficija) nestane živi jezik, »Hrvatski Bogoslužbenik« nailazi na toliki odaziv da doživljava svoje drugo (1893) i treće izdanje (1907).

Zabrana živog narodnog jezika u liturgijskim činima na zadarskom području nije uspjela jače djelovati jer je već u prvim godinama XX. st. zaslugom nadbiskupa Mate Dujma Dvornika nastupilo razdoblje oživljavanja glagoljanja. Razumijevajući dobro raspoloženje pučkih pjevača laika, Dvornik nije forsirao uvođenje crkvenoslavenskog jezika, nego je naredio svom svećenstvu da malo-pomalo pučke pjevače nauči pjevati stalne dijelove mise crkvenoslavenskim jezikom. — Ova težnja kao i nastojanja pojedinih svećenika nakon 1918. god. doveli su do situacije na koju sam naišao u vrijeme svojih istraživanja u godinama od 1958—1964.

— * —

Žive oblike glagoljaškog pjevanja na zadarskom području (do 1965) raspoređujem:

- A. prema sadržaju i funkciji teksta tih oblika,
- B. prema njihovim muzičkim osobinama.

A.

Prema sadržaju i funkciji teksta nalazimo tri skupine:

1. liturgijsko pjevanje,
2. paraliturgijsko pjevanje,
3. pjevane molitve.

U prvu skupinu ulazi pjevana misa sa stalnim i promijenljivim dijelovima. U nekim župama u Ravnim kotarima mjesto cjelovitog teksta Introitusa pjevači su otpjevali samo Slava Ocu (malu doksologiju). U takvim župama redovito nije se pjevao ni Offertorium ni Commune (pričesna pjesma). Možda je uzrok toj pojavi bila nekadašnja velika nepismenost u tim krajevima. — Na zadarskim otocima i neposredno uz obalu pjevači laici dobro su poznavali različite napjeve za epistolu i druge lekcije (lectio, štenje).

U nešto širi pojam liturgijskih funkcija ulaze službe (Oficij). Na području zadarske nadbiskupije (osim većine mjesta u Ravnim kotarima) slušao sam božićni, uskršni i mrtvački oficij te vespere (večernje) za veće blagdane. Od ostalog liturgijskog pjevanja u širem smislu riječi izdvajam himne »Tebe Boga hvalimo« (Te Deum) i »Usta moja«, starije »O jeziče« (Pange lingua) kao i različite litanije.

U drugoj skupini paraliturgijskih pjesama ističu se pjesme u osmeračkim stihovima: »Gospin plač« (slobodno verzificirana Muka Gospodinova (Passio)), »Zdravo Tijelo Isusovo« (pjesma prije i poslije Pretvorbe na misi), pogrebna »Braćo, brata sprovodimo« i sedmeračka »U se vrime godišća« koja je u nekim mjestima Ravnih kotara bila sve do 1964. jedina neliturgijska pjesma što se pjevala na misama božićnih blagdana.

U treću skupinu pjevanih molitava ulaze Očenaš, Zdravamarijo i Čast budi (Slava Ocu). Ovamo pripada i verzificirano Djelo skrušenja — kajanja »Ja se kajem, Bože mili«.

B.

Melodijske krivulje i tonalni odnosi. U melodijskim krivuljama i starijih i novijih oblika uočavamo kretanje bez većih skokova. Tonski nizovi tih melodija prilično su različiti jer se i slojevi danas živog glagoljaškog pjevanja međusobno znatno razlikuju.

Stariji oblici izgrađeni su na tonskim nizovima malog opsega s labilnim tonovima koji u toku napjeva mijenjaju svoj položaj u tonskom nizu. Najčešći su tonski nizovi u opsegu kvarte ili kvinte s polustepenom između 2. i 3. tona tog niza. Premda su takvi nizovi dijatonski, u njima ima tragova intervala koji su znatno odstupili od sistema 12 jednakih polustepena. Karakteristični su završeci, gdje se uz starije završetke u sekundnom dvoglasju javlja još i donja kvinta završnog tona. Najrazvijeniji oblik tonalnih odnosa jest tonski rod dura.

Ritam. Ritmička struktura glagoljaškog pjevanja u sjevernoj Dalmaciji u velikoj većini oblika temelji se na slobodnom ritmu (rubato). To je i posve razumljivo, jer je u liturgijskom pjevanju potrebna jasna interpretacija teksta. Ritam riječi naročito je slobodan u različitim lekcijama koje izvodi solist, a javlja se i u kraćim proprijima mise koje najčešće pjeva duet istaknutih pjevača. U pjevanju većeg broja izvođača, kad npr. puk pjeva stalne dijelove mise, nalazimo također slobodan

ritam, samo što je ipak ponešto vezan da bi pjevanje većeg broja izvođača postiglo stanovitu skladnost i donekle jasnu dikciju. Velim, stanovitu skladnost, jer svaki se pojedinac pjevačkog kolektiva osjeća potpuno slobodnim i često se zbog nekog ukrasnog dodatka, zbog zakašnjelog uključivanja u pjevanje ili zbog anticipacije izdvaja od ostalih pjevača, Čvršću ritmičku strukturu imaju sve osmeračke pjesme, himne i paraliturgijske pjesme. U cijeloj sjevernoj Dalmaciji pjevanje simetričkih osmeračkih stihova redovito se temelji na obrascu u kojem su 4. i 8. slog produženi.

Višeglasje. Ako u glagoljaškom pjevanju sjeverne Dalmacije sudjeluju dva, tri ili više pjevača, njihovo pjevanje bit će redovito višeglasno, najčešće dvoglasno.

U pjevanju stalnih dijelova mise, gdje uz vodeće pjevače sudjeluje gotovo sav prisutni puk, javlja se i naročit oblik višeglasja. Dionicu prevladavajućeg vodećeg glasa pjevaju i muškarci i žene u paralelnim oktavama, a drugi glasovi, druge dionice imaju često manje istaknutu ulogu, izvodi ih manji broj pjevača — ali dobrih pjevača.

Razvijeniji oblici višeglasja pobuđuju ponekad i jače alikvotne tonove što obogaćuje brujanje glasova u crkvi.

Osnovni i opći oblik višeglasja u starijem i novijem glagoljaškom pjevanju jest dvoglasje. Za starije oblike dvoglasnog pjevanja karakteristični su intervali sekunda, kvarta, kvinta, terca i unisono. U novijim oblicima prevladava terca, uz nju kvinta, a sekunda i kvarta su rjeđe. U najnovijim višeglasnim oblicima nalazimo i akordsko višeglasje. — Veoma je zanimljivo višeglasje pri pjevanom recitiranju molitava.

Glazbene forme i utjecaj rimskog koral. Stalni dijelovi mise građani su u većini slučajeva na osnovi jednog ili dvaju melodijskih obrazaca. Melodijski obrasci upiru se na principe psalmodijskog pjevanja. To melodijskoj krivulji omogućava da se toničkim akcentima izvrsno prilagođuje tekstu. Prihvaćajući osnove koralne psalmodije i pjevanja lekcija darovitiji su pučki pjevači laici mogli u svojim napjevima slobodno naglašavati ona mjesta u tekstu za koja su sami spontano smatrali da ih valja naglasiti. Na taj način je puk preko svojih darovitijih pjevača sam oblikovao melodijsku krivulju psalmodijskih napjeva. Tako formirane napjeve — makar na osnovi koral — puk, stoga, s pravom osjeća kao svoje vlastite poput onih s tekstom svjetovnog sadržaja. Kako pučki pjevači prema vokalnim oblicima svog lokalnog svjetovnog muzičkog folkloru pjevaju redovito dvoglasno, tako oni i koralnim napjevima dodaju drugi, niži praćajući glas.

Gotovo u svim mjestima zadarskog područja dvije skupine pjevača naizmjenično pjevaju stalne dijelove mise. Antifonijsko pjevanje ordinarijuma mise bilo je razvijeno i u Zadru i u gradu Pagu.

Rezultati izvršenih istraživanja pokazuju da je glagoljaško pjevanje na zadarskom području u više od tisuću godina prošlo zanimljiv i nimalo ravan put razvoja. U toliko različitim situacijama poprimilo je i različite oblike. Smatram da je među njima vjerojatno najzanimljiviji, a možda i najvredniji, onaj što se počeo snažnije razvijati u XVIII. st. Uz svoju jednostavnost posjedovao je i veliku sposobnost prilagođavanja novim prilikama, jer su izvođači mogli slobodno oblikovati melodijske krivulje napjeva. Stvorili su specifičnu liturgijsku i paraliturgijsku glazbu, vanrednu simbiozu crkvene i folklorne glazbe.

Bilješke:

1. Über den liturgischen Gesang der Glagoliten II. Archiv für slavische Philologie 31, Berlin 1910, 430—442.
2. Muzika starohrvatskih crkvenih prikazanja. Sveta Cecilija g. XVIII, Zagreb 1924, 72—74 i 105—108.
3. Die vermeintlichen Akzentzeichen der Kiever Blätter. Slovo 4—5, Zagreb 1955, 5—23.
4. Muzički folklor I. — Uvodne teme i tonske osnove, Zagreb 1962, 177 (Podrijetlo melodija hrvatskog glagoljaškog pjevanja [problem gledan kroz definiciju folklor]).
5. Tragom naših srednjovjekovnih neumatskih glazbenih rukopisa. Ljetopis JAZU za godinu 1960., knj. 67, Zagreb 1963, 369.
6. Etwas über den liturgischen Gesang der Glagoliten der vor- und nachtridentinischen Epoche. Archiv für slavische Philologie 30, Berlin 1909, 229.
7. Ante M. Strgačić, Papa Aleksandar III. u Zadru. Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. I. Zagreb 1954, 153—184 — Strgačić objavljuje i latinski original prema L. Duchesne, Le Liber Pontificalis II, 437.
8. Vjekoslav Stefanić, Tisuću i sto godina od moravske misije. Slovo 13, Zagreb 1963, 23.
9. Nada Klaić, Historijska podloga hrvatskog glagoljaštva u X. i XI. stoljeću. Slovo 15—16, Zagreb 1965, 225—281.
10. Marijan Grgić, Najstarije zadarske note. Radovi Instituta JAZU Zadar, sv. 11—12, Zadar 1965, 269—352.
11. Ivan Ostojić, Benediktinci glagoljaši. Slovo 9—10, Zagreb 1960, 14—42; Isti, Benediktinci u Hrvatskoj, sv. I, Split 1963, 154—161 (Benediktinci i staroslavenska liturgija).
12. Luka Jelić, Fontes historici Liturgiae Glagolito-Romanae a XII. ad XIX. saeculum, Crk 1906, XIII, 3.
13. L. Jelić, nav. dj., XIII, 5.
14. Die deutsche und slawische Choraltradition als Verbindungsglied zwischen West- und Südosteuropa. Kirchenmusikalisches Jahrbuch 37. Jahrgang, Köln 1953, 38.
15. Đuro Surmin, Hrvatski spomenici sv. I. (od godine 1100—1499). Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, vol. VI., Acta Croatica, Zagreb 1898.
16. A. M. Strgačić, Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra. Zbornik Zadar, Zagreb 1964, 395—401.
17. Usporedi također E. Hercigonja, Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovice 16. stoljeća. Croatica, god. II., sv. 2, Zagreb 1971, 7—100.
18. Carlo Federico Bianchi, Zara Cristiana, vol. I., 132.
19. A. M. Strgačić, Hrvatski jezik i glagoljica . . . , 400, 399—401.
20. C. F. Bianchi, n. dj. 136.
21. Del Clero Illirico, rukopis u Naučnoj biblioteci u Zadru, sign. 22321 ms. 546, f. 89.

MOLTIVENIK SVETE GODINE — OBNOVA I POMIRENJE, priručnik hodočasnika i vjernicima, s misom za Svetu godinu, pokorničkim bogoslužjem, križnim putem, ispitom savjesti, pjesmama i ostalim uputama. Naslovna stranica J. Bifel. Cijena 6 din. Narudžbe: Hrvatsko književno društvo sv. Cirila i Metoda, Trg kralja Tomislava 21, 4100 Zagreb.